

Karel I

Willem Peeters

Karel I (1500 - 1558)

De erfenis van de katholieke vorsten

Toen in 1504 koningin Isabella I overleed liet zij het rijk Castilië na aan haar dochter Johanna van Castilië die gehuwd was met Filips de Schone, zoon van Maximiliaan I van Habsburg, keizer van het Heilige Roomse rijk en aartshertog van Oostenrijk. In de wetenschap dat Johanna mentaal niet in staat zou zijn het koningschap uit te oefenen, had Isabella in haar testament bepaald dat haar man, Ferdinand II, het regentschap over Castilië op zich zou nemen, maar deze besloot dat Filips naast Johanna als koning Filips I zou moeten gaan regeren en trok zich terug in zijn eigen koninkrijk Aragón. Filips overleed echter al in 1506, wat Ferdinand dwong het regentschap op zich te nemen totdat Karel, de zoon van Johanna, meerderjarig zou worden. Johanna, die diep was aangegrepen door de dood van haar man, werd door Ferdinand opzij gezet en voor de rest van haar leven opgesloten in het convent van Tordesillas en zou de geschiedenis ingaan als Johanna de Waanzinnige. Ferdinand II droeg in naam van zijn dochter zijn bezittingen over aan zijn klein-zoon Karel. In afwachting van diens komst naar Spanje had Ferdinand vlak voor zijn dood in 1516 kardinaal Cisneros tot regent over Castilië benoemd.

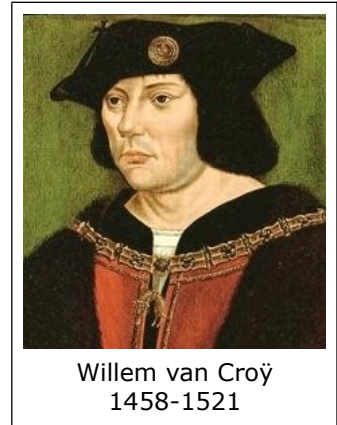

Johanna van Castilië
1479-1555

Karel I, koning van Spanje

Karel I werd geboren op 24 februari 1500 te Gent in Vlaanderen en op aandringen van zijn vader vernoemd naar diens overgrootvader, Karel de Stoute, hertog van Bourgondië en graaf van Vlaanderen. De opvoeding van Karel lag in handen van zijn tante Margareta, regentes over de Lage Landen, die hem vertrouwd maakte met kunst en cultuur. Zijn moedertaal was het Frans, de taal die aan het hof gesproken werd, maar hij beheerste ook het Nederlands. Karel was een vroom man, vooral vanwege de invloed die Adriaan van Utrecht - de latere en enige Nederlandse paus ooit, Adrianus - op hem had. Adriaan was de zoon van een sloopstimmerman die Karel een beeld wist te geven van hoe het gewone volk leefde en werkte. Maar wie het meeste heeft bijgedragen aan de vorming van Karel was Willem van Croÿ, telg uit een machtige Vlaamse familie die zich altijd dienstbaar had gemaakt aan de Bourgondische hertogen. Willem van Croÿ werd in 1509 benoemd tot Karels kamerheer.

Hij was een harde leermeester die Karel zo goed mogelijk wilde voorbereiden op zijn toekomstige taken. Van Willem leerde Karel de beginselen van de krijgskunst, gebruik van wapens en paardrijden, geheel in traditioneel ridderlijke stijl. Dat bezorgde Karel middeleeuwse trekjes. Later zou hij de koning van Frankrijk hebben willen uitnodigen conflicten uit te vechten in een rechtstreeks duel, iets wat in die tijd ondenkbaar was.

In 1517 vertrok Karel met zijn hofhouding richting Spanje om daar op 9 februari tot koning Karel I van Castilië te worden ingezworen. Omdat de Castilianen vreesden dat de nieuwe koning, die praktisch geen woord Spaans sprak en een hof meebracht dat vrijwel geheel uit Vlamingen bestond, Castilië zou gaan gebruiken als melkkoe voor zijn imperiale ambities, werden hem wel enkele voorwaarden gesteld. Zo wenste men geen verdere benoemingen aan het hof van buitenlanders en werd een verbod gelegd op uitvoer van waardevolle metalen en paarden. Ook werd Karel verplicht Spaans te leren en geacht zijn moeder Johanna met respect te bejegenen. De argwaan die de Castilianen koesterden bleek niet onterecht. Op belangrijke posten in het koninkrijk werden Vlamingen benoemd met als meest omstreden benoeming die van de twintigjarige neef van Willem van Croÿ - eveneens Willem geheten - tot aartsbisschop van Toledo als opvolger van kardinaal Cisneros.

Begin 1519 overleed Maximiliaan I, keizer van het Heilige Roomse rijk en het was onder anderen kamerheer Willem van Croÿ die zich volledig inzette om Karel I op de keizerlijke troon te krijgen (de keizerstitel werd niet overgedragen via overerving, maar via verkiezing door keurvorsten). De daaraan verbonden kosten werden verhaald op de Castilianen die flinke belastingen kregen opgelegd. Dat was zeer tegen de zin van een aantal bestuurders van belangrijke Castiliaanse steden die niet alleen bezwaar maakten tegen de op korte termijn te betalen belastingen, maar ook vreesden dat met de kroning van Karel I tot keizer, Castilië zou degraderen tot een dependance van het Habsburgse rijk. De steden begonnen zich te roeren, waarop Karel in maart 1520 de Cortes ontbood in Santiago de Compostela om de oppositie de kop in te drukken en toestemming te vragen voor extra gelden om zijn uitgaven in Duitsland af te dekken.

Maar de Cortes aarzelden mede door een verklaring afgelegd door een aantal geestelijken die luidde dat het verzoek van de koning diende te worden afgewezen. Wanneer Karel I geen rekening hield met zijn onderdanen zouden volgens de opstellers van de verklaring de *Comunidades* de belangen van het koninkrijk moeten verdedigen. Het was voor het eerst dat deze benaming voor de Castiliaanse stedelijke gemeenschappen verscheen en de inwoners met *comuneros* werden aangeduid. Karel ontbond de Cortes om hen na een maand in La Coruña opnieuw bijeen te roepen en zijn wensen door te drukken, waarna hij richting Duitsland vertrok voor zijn kroning tot keizer als Karel V. Hij liet zijn Spaanse rijk achter in handen van zijn leermeester Adriaan van Utrecht, toentertijd grootinquisiteur van Castilië.

Adriaan van Utrecht
1459-1523

Opstand van de Comunidades in Castilië

Vanaf dat moment kwamen diverse steden in opstand. Een opstand die zou uitmonden in de oorlog van de Comunidades van Castilië. Deze revolte werd eigenlijk veroorzaakt door de instabiele situatie waarin Castilië zich al jaren bevond ten gevolge van

Juan de Padilla
1490-1521

misoogsten en epidemieën die vooral het centrale deel van het land teisterden. Het was dan ook geen toeval dat de eerste opstanden uitbraken in centraal gelegen steden als Segovia en Toledo. Steden als Burgos, gelegen aan de periferie, konden de economische tegenslagen compenseren met hun handelsactiviteiten en hielden zich afzijdig in het oplopende conflict. De opstand greep snel om zich heen en in een aantal steden koelden de inwoners hun woede op belastinginspecteurs en lokale bestuurders en keerden zij zich openlijk tegen het gezag. Onder leiding van de plaatselijke

commandant van Toledo, Juan de Padilla, wisten de opstandelingen in die stad de macht in handen te nemen en zo werd Toledo de eerste Comunidad die zich verzette tegen wat door hen gezien werd als de Vlaamse overheersing. In juni zond Toledo een voorstel naar de steden die een stem hadden in de Cortes dat aansloot op de eerder geformuleerde eisen op het moment van Karels kroning.

Een aanvullende wens was dat bij afwezigheid van de koning er een regent zou moeten worden aangewezen van Castiliaanse bodem. Dit protest kreeg een revolutionaire dimensie toen opstandelingen zich realiseerden dat koning Karel zijn keizerstitel had verworven via omkoping van een aantal keurvorsten en de gedachte postvatte dat Karel I zou moeten worden afgezet ten faveure van zijn moeder, Johanna van Castilië, die in Tordesillas zat opgesloten. Ook leefde het idee dat er ruimte gemaakt moest voor vrijsteden naar model van de vrije rijkssteden in het Heilige Roomse rijk. In eerste instantie reageerden slechts enkele steden op de oproep van Toledo, maar toen Juan de Padilla met zijn militie optrok richting Segovia om daar de opstand te steunen, sloeg de vlam in de pan. Adriaan van Utrecht gaf de koninklijke artillerie-eenheden die in Medina de Campo gelegerd waren opdracht zich naar Segovia te begeven, maar dat werd door de plaatselijke bevolking verhinderd. De commandant trachtte hun aandacht af te leiden met een kleine brand die echter snel om zich heen greep en een groot deel van Medina in de as legde.

Daarna sloten diverse andere steden, waaronder de hofstad Valladolid, zich aan bij de opstand. Steden in het noorden, zoals Burgos, maar ook de belangrijke Andalusische centra als Sevilla, Cádiz en Córdoba, bleven trouw aan de koning. De legermacht van de rebellen werd hierdoor aanzienlijk uitgebreid en zette koers richting Tordesillas, waar de rebellerende steden de Junta van Tordesillas smeedde die zich opstelde als een revolutionaire regering. De Junta bood zijn diensten aan aan Johanna van Castilië, maar zij weigerde elke vorm van medewerking.

In het kamp van de opstandelingen nam de invloed van Toledo af en verschenen twee nieuwe leiders: de edelman Pedro Girón, leider van de Comunidad Valladolid en Antonio de Acuña, bisschop van Zamora die een militie leidde van louter priesters. Eind november 1520 namen de legers van de koning en van de opstandelingen hun posities in nabij Tordesillas en brak de strijd los die eindigde met de bezetting van de stad door de regeringstroepen. Daarmee hadden de comuneros een gevoelige nederlaag geleden, maar voelden zich niet verslagen. Zij trokken zich

Antonio de Acuña
1459-1526

terug op Valladolid, waar Juan de Padilla weer de touwtjes in handen nam, nieuwe troepen rekruteerde en het moreel aanzienlijk wist te versterken. Een reactie van koning Karel kon natuurlijk niet uitblijven. Medio december 1520 tekende hij het edict van Worms (niet te verwarren met het edict van Worms van 25 mei 1521 tegen Luther), waarmee hij 249 vooraanstaande rebellen zware straffen oplegde. Voor degenen onder hen die niet tot de clerus behoorden betekende dat de doodstraf.

Begin 1521 scheidden zich de wegen van Juan de Padilla en bisschop Acuña. Padilla probeerde het moreel te verstevigen door een nieuwe succes te boeken en veroverde Torrelobatón, een vestingplaats waarvandaan verdere militaire operaties goed mogelijk zouden zijn. Niettemin verzandde dit offensief van de rebellen en deserteerden veel soldaten, moe van het wachten op verdere acties. Intussen trok Acuña op naar Toledo, waar door de dood van Willem de Croÿ de aartsbisschoppelijke zetel vacant was geworden. Hij werd met groot enthousiasme binnengehaald door de comuneros die hem direct de vrijgevallen zetel aanboden. Zijn populariteit bracht hem in botsing met María de Pacheco, de vrouw van Juan de Padilla, die in diens afwezigheid de Comunidad bestuurde, maar een verzoening vond snel plaats.

Het definitieve treffen tussen de koninklijke troepen en het leger van Padilla vond plaats in de slag van Villalar. De koninklijke cavalerie bleek oppermachtig en de comuneros verloren meer dan duizend man. Padilla en enkele andere leiders werden direct daarop onthoofd. Toen dit nieuws Toledo bereikte, besloot Acuña te vluchten. Hij werd echter vrijwel onmiddellijk gearresteerd. María de Pacheco verschanste zich vervolgens in het Alcázar van Toledo

om vanuit die positie onderhandelingen te openen over overgave van de stad. Uiteindelijk werd de vrede getekend en wist María te ontkomen naar Portugal. Na de terugkeer van koning Karel in juli 1522 begon de repressie van vooraanstaande comuneros, waaraan een einde kwam met een algemeen pardon, uitgevaardigd in november. Aan bijna driehonderd comuneros werd gratie verleend, maar niet aan María Pacheco en bisschop Acuña. Laatstgenoemde zou in 1526 na een mislukte vluchtpoging worden geëxecuteerd, wat koning Karel op zware verwijten van het Vaticaan kwam te staan.

Opstand van de Germanías in Aragón

Net als Castilië zuchtte Aragón onder de zware belastingen die Karel I had opgelegd. Bovendien leed Aragón onder de piraterij van Berbers, afkomstig uit Noord-Afrika. Aanvallen die vooral de *Germanías* troffen (germà is het equivalent in het Valenciaans van het Spaanse hermano, dat broer betekent). De Germanías waren gilden of broederschappen van handwerkslieden die de kuststreken bevolkten. Karels grootvader Ferdinand had deze gilden ooit toegestaan zich te bewapenen om zich te verdedigen tegen de piraten. En hoewel de edelen het altijd als een gevaar beschouwden dat er burgermilities ontstonden, wilde Karel de broederschappen dit recht niet ontnemen. In 1519 brak de pest uit, die aan tal van inwoners van de stad Valencia het leven kostte. De stedelijke elite vluchtte, waarop de bevolking in opstand kwam. Bijgelovig als zij waren, hadden zij het vooral gemunt op de *mudéjares*, Moslims die in de door christenen op de Moren veroverde gebieden waren blijven wonen en die zij ervan verdachten de epidemie te hebben veroorzaakt.

Het lukte de regering niet dit oproer de kop in te drukken, waarna de Germanías het machtsvacuüm opvulden en de *Junta de los Trece*, Raad van Dertien, bestaande uit de vertegenwoordigers van elk van de gilden, het bestuur over de stad overnam. Juan Llorens, een leerbewerker, wierp zich op als leider van de Germanías die hun machtspositie verstevigden door handwerkslieden te verplichten lid te worden van de gilden op straffe van een verbod op het uitoefenen van hun beroep. Net als de comuneros in Castilië probeerde Llorens een representatief bestuur te creëren over Valencia naar model van bijvoorbeeld de Italiaanse stadsrepubliek Genua.

Koning Karel reageerde vanuit Aken met een herroeping van zijn toestemming aan de gilden om zich te bewapenen, maar daar trok niemand zich iets van aan. Met de benoeming van de Castiliaanse oorlogsheld Diego Hurtado de Mendoza, die zijn sporen verdiend had in de laatste fase van de Reconquista (de strijd om Granada), tot onderkoning van Aragón, steeg de spanning ten top. De Raad van Dertien verjoeg de Castiliaan en greep opnieuw de macht. Tal van steden volgden met de instelling van Raden van Dertien en de opstand mondde uit in een complete burgeroorlog die verscherpte toen Llorens, die het vooral erom te doen was een efficiënt en vreedzaam

bestuur te creëren, in 1520 overleed en de veel radicalere Vicente Peris de leiding nam. Peris stelde zich zeer vijandig op ten opzichte van de edelen en de Moslims. Hij bracht de onderkoning in 1521 een nederlaag toe in de slag van Gandia, waarna de bevolking de omgeving plunderde en de broederschappen een campagne startten van gedwongen kerstening van de Moslims. Elders waren de opstandelingen minder succesvol en gaandeweg ontstond een meningsverschil over de te volgen strategie. Deze interne twist droeg ertoe bij dat de broederschappen een definitieve nederlaag leden in de slag van Oriola. Mendoza maakte vervolgens een eind aan de revolte door degenen die zich overgaven genereus te behandelen en in december 1522 nam hij de macht weer over. Hij probeerde door een gematigd bewind te voorkomen dat opnieuw opstanden zouden uitbreken, maar toen Karel in 1522 terugkeerde naar Spanje en Mendoza verving door zijn stiefmoeder Germana de Foix, de tweede echtgenote van Ferdinand II, verhardde de houding tegenover de ex-opstandelingen. Achthonderd doodstraffen werden uitgesproken en de steden die in opstand waren gekomen kregen zware schadeloosstellingen opgelegd.

Pas in 1528 kwam een einde aan de repressie toen koning Karel een generaal pardon uitvaardigde. Ook op de Balearen braken opstanden uit. Ibiza bleef trouw aan de koning, maar op Mallorca werd de regering omvergeworpen en net als in Valencia een Raad van Dertien geïnstalleerd, onder leiding van Juan Crespi. Onder de edelen werd een slachtpartij aangericht in het kasteel van Bellver. In 1522 zond Karel troepen naar Mallorca die het jaar daarop de hoofdstad innamen. De broederschappen gaven zich over na bemiddeling van de bisschop, wat niet verhinderde dat meer dan tweehonderd opstandelingen werden geëxecuteerd.

Gevolgen van de opstand

De bekering van de mudéjares werd onderwerp van bespreking op hoog niveau toen de edelen in Aragón de validiteit van de bekeringen betwijfelden en de kwestie voorlegde aan koning Karel die een commissie van theologen en juristen zich erover liet buigen. In 1525 concludeerde deze commissie dat geen sprake was geweest van gedwongen bekeringen, maar van een vrije keuze tussen de doop ondergaan of de doodstraf. Voortzetting van de bekeringen achtte de commissie wenselijk en lag geheel in lijn met de na de val van Granada ingezette bekeringsijver van kardinaal Cisneros. Deze geloofsijver leidde tot het

Doop van moriscos

ingewikkelde maatschappelijke probleem van de *moriscos*, zoals de bekeerlingen genoemd werden. In de eerste plaats kregen de moriscos door hun bekering dezelfde status als de christelijke arbeiders, wat de landeigenaren beroofde van hun goedkope moslimarbeidskrachten. Een tweede probleem vormde het antwoord dat de bekeerde Moslims hadden op de gedwongen bekeringen. Verdediging van hun geloof tot het einde, het martelaarschap, is volgens de Koran een veel te zwaar offer en in geval van dwang is het gepermitteerd het eigen geloof te verbergen of een andere overtuiging te simuleren. Deze vorm van lijdelijk verzet wordt de *taqiyya* genoemd. Daardoor kwamen de moriscos in dezelfde positie als de joden die na de val van Granada in 1493 waren uitgewezen. Het wantrouwen dat bestond bij de rooms-katholieke clerus en de regering over de echtheid van het christelijk geloof van de moriscos leidde tot verhoogde activiteit van de Inquisitie en uiteindelijk na bijna een eeuw van gedwongen bekeringen tot uitwijzing van de moriscos in 1609.

Na het neerslaan van de opstanden waren de sociale tegenstellingen niet verdwenen, maar woekerden zij enige tijd onderhuids door, met name vanwege de opgelegde schadeloosstellingen. Langzaam maar zeker klom Castilië echter uit een economisch dal. De bevolking groeide, de wolhandel floreerde vanwege de alsmaar toenemende vraag vanuit Vlaanderen, en de productie groeide, zij het dat in Castilië geen stevige industriële infrastructurele basis van de grond kwam. Zo werd de kans om een eigen hoogwaardige textielindustrie te ontwikkelen niet gegrepen. Vooral toen de stroom van edelmetalen uit Amerika op gang kwam, groeide Castilië uit tot een natie die het geld fourneerde voor de imperialistische veldtochten van Karel V. Decennialang zou Castilië, dat tot 1700 gevrijwaard bleef van interne conflicten, deze rol blijven vervullen en een belangrijke financier zijn van het Habsburgse keizerrijk.

Terecht is de vraag gesteld of de opstand van de Comunidades en Germanías beschouwd moet worden als een beperkt sociaal conflict waarbij het ging om verbetering van de positie van de burgers, of dat sprake was van een poging Spanje daadwerkelijk om te vormen tot een moderne staat geschoeid op het principe van representatie. Aanvankelijk zag de opstand er uit als een gewoon verzet tegen de bestaande sociale ongelijkheden, maar uiteindelijk ging het de comuneros wel degelijk om grondige hervormingen en in die zin kunnen de opstanden van 1520 in Spanje beschouwd worden als een revolutie avant la lettre. Het belangrijkste gevolg van het bedwingen van de revolutionaire opstanden van de Comunidades in Castilië en Aragón rond 1520 was dat koning Karel alle macht in handen kreeg in Spanje. Door de

aristocratie hulp te bieden in haar strijd tegen de opstandelingen had hij die volledig van zich afhankelijk gemaakt en ook van de politieke elites in de steden had hij weinig meer te vrezen: zij waren letterlijk en figuurlijk een kopje kleiner gemaakt.

Toen Karel na de keizerverkiezing in 1522 terugkeerde naar Spanje, bleek hij veel te hebben geleerd. Niet alleen beseftte hij dat zijn eerste optreden in 1517, toen hij geen Spaans sprak en over weinig ervaring beschikte, in hoge mate had bijgedragen tot het opvlammen van de opstanden, maar ook dat de stabiliteit van Spanje en met name van Castilië, van cruciaal belang was voor de realisatie van zijn imperiale ambities. Hij wilde de Spanjaarden voor zich winnen en was zo wijs geweest Spaans te leren. Bovendien viel het in de smaak viel bij de Castilianen dat hij besloot om iemand te huwen afkomstig van het Iberisch schiereiland en wel zijn nicht Isabella, prinses van Portugal.

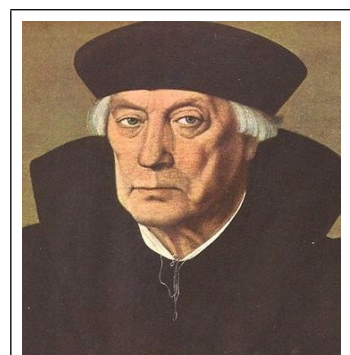

Isabella van Portugal
1503-1539

Voor dit huwelijk was pauselijke goedkeuring nodig en het werd in 1526 gesloten. Hoewel gesloten uit politieke motieven, bleek het een stabiel huwelijk en het vertrouwen dat Karel in zijn vrouw had bleek toen hij haar tot regentes van Spanje benoemde voor het geval hij afwezig zou zijn. In 1527 werd hun eerste kind geboren, Filips II. Isabella overleed in 1539 tijdens de bevalling van haar zesde kind. Karel zou nooit meer hertrouwen.

Organisatie van het Spaanse rijk

Hoewel Karel I geen pogingen deed om de koninkrijken Castilië en Aragón onder één bestuurlijk-administratieve noemer te brengen, noemde hij zich nooit koning van Castilië, maar van heel Spanje, waarmee hij het gemeenschappelijk perspectief voor alle Spanjaarden onderstreepte. In 1523 riep Karel de Cortes bijeen in Valladolid, en gaf daar zijn in 1517 gemaakte fouten toe. De rijen sloten zich achter de koning. Castilië werd in die tijd geregeerd door een aantal Raden, in het leven geroepen door de grootouders van Karel, waarvan de Koninklijke Raad voor Castilië de belangrijkste was. Ook was er een Raad voor de Oorlog, voor de Inquisitie en voor Financiën. Van deze laatstgenoemde Raad was de Vlaming Hendrik van Nassau

Mercurino Gattinara
1465-1530

voorzitter. Een permanente stroom van belastinginkomsten werd steeds belangrijker en die werd gerealiseerd door introductie van de *encabezamiento*, een systeem van aanslagen aan lokale gemeenschappen of steden, die zelf konden beslissen hoe ze die doorberekenden aan hun inwoners. Bij dit systeem sneed het mes van twee kanten: de centrale regering wist zich verzekerd van een vaste stroom van inkomsten en plaatselijke bestuurders versterkten daarmee hun machtspositie. Naast de raden die zich bezighielden met bepaalde beleidssectoren, waren er ook territoriale raden zoals die voor Aragón en voor de Indiën. De Raad voor de Indiën had de supervisie over alles wat met de kolonisatie van het Amerikaanse continent te maken had en stond onder leiding van de dominicaan García de Loaisa, biechtvader van de keizer.

Secretaris was Francisco de los Cobos, een rijzende ster aan het hof. De meest invloedrijke figuur aan het hof was in die tijd kanselier Mercurino Gattinara, een Italiaanse jurist die zijn diensten had bewezen aan het hof van keizer Maximiliaan I, de grootvader van Karel.

In 1518 werd Gattinara tot kanselier benoemd van Karel, een positie die hij tot aan zijn dood in 1530 bekleedde. Hij dichtte Karel bovenmenselijke kwaliteiten toe en was ervan overtuigd dat de keizer door God was uitverkoren tot opperste monarch die de wereld zou beheersen en zou behoeden voor de dreigingen van de moslims. Karel, die geen warme gevoelens koesterde voor zijn kanselier, was niettemin diep onder de indruk van het gedachtegoed van Gattinara en voelde zich helemaal thuis in de rol van de hoogste wereldlijke verdediger van het christendom. Hij was een goed katholiek die dagelijks de mis bijwoonde, maar als het erop aankwam, trotseerde hij de pauselijke macht. De kanselier was er niet alleen op uit het enorme rijk van Karel van een zeer centralistische bestuursstructuur te voorzien, maar zag daarin natuurlijk ook voor zichzelf een belangrijke rol weggelegd. Dat was Karel echter een brug te ver: hij wenste zich niet geheel afhankelijk te maken van slechts één adviseur, hoe bekwaam dan ook. In plaats van het centralistische bestuursmodel dat Gattinara voor ogen stond, koos de keizer voor een gedecentraliseerd systeem dat de benoeming inhield van regenten over de verschillende onderdelen van het keizerrijk en versterking van het radenstelsel. Gattinara zou gaandeweg aan invloed inboeten en zijn positie als belangrijkste adviseur moeten afstaan aan Francisco de los Cobos, die zich een

centrale positie wist te verwerven als kundig beheerder van de schatkist en zich daarbij ook enorm verrijkte.

Kolonisatie van de Indiën en de Filipijnen

Na de 'ontdekking' in 1492 van de Indiën, door Columbus werden in hoog tempo de Caraïbische eilanden gekoloniseerd. Als eerste Hispaniola, het huidige Santo Domingo en Haïti waar Columbus in 1496 een permanente nederzetting stichtte: Santo Domingo aan de rivier Ozama. Van daaruit begonnen de Spanjaarden de andere eilanden en het nabij gelegen continent te veroveren.

In 1510 werd de basis verlegd naar Cuba waar in 1515 door de conquistador Diego Velázquez de Cuéllar de plaats Santiago de Cuba werd gesticht. Juan Ponce de León ontdekte in 1512 het schiereiland Florida en drie jaar daarna keek Vasco Nuñez de Balboa als eerste Spanjaard in Panama uit over de Pacific. Omdat het leek het alsof deze oceaan zich voornamelijk ten zuiden van de Caraïbische Zee bevond, noemde Balboa hem Mar del Sur (Zuidzee). Vanaf dat moment zouden de kolonistoren druk op zoek gaan naar een doorvaart vanaf de Caraïbische zee naar de Zuidzee. Een van die expedities was die van Juan Díaz de Solís, die de Rio de la Plata ontdekte in 1516. Deze rivier, die de grens vormt tussen het huidige Argentinië en Uruguay, ontleent zijn naam wellicht aan het mythologische 'Sierra de la Plata' waarvan gezegd wordt dat het de fabelachtige zilverberg van Potosí was, gelegen in het huidige Bolivia. Deze berg werd door de Spanjaarden in 1545 ontdekt.

Van bijzondere betekenis voor de Spanjaarden was de tocht om de wereld die in 1519 in opdracht van Karel I startte onder leiding van de Portugees Ferdinand Magellaan. Het in 1494 gesloten verdrag van Tordesillas, waarmee de wereld in een Spaanse en Portugese invloedssfeer verdeeld werd, stond de Spanjaarden niet toe om via de Afrikaanse kust te proberen de specerijenrijke Molukken te bereiken. Vandaar de toestemming van Karel I voor de reis van Magellaan. De Portugees vond de doorvaart eind 1520 aan het uiterste puntje van het Zuid-Amerikaans continent. Deze gevaarlijke zeestraat werd later naar zijn ontdekker vernoemd. Magellaan kwam na een barre tocht over de Pacific in 1521

aan op de Filipijnen, waar hij vermoord werd bij zijn pogingen de bevolking te kerstenen. Zijn tweede man, de Spanjaard Juan Sebastián Elcano, rondde de reis af en was daarmee de eerste die de reis om de wereld voltooide. Vanwege de enorme afstand en de gevaren die de tocht met zich meebracht zou van de door Magellaan ontdekte route weinig of geen gebruik gemaakt worden. In 1542 bereikte Ruy López de Villalobos vanuit Mexico de eilandengroep en vernoemde deze naar prins Filips II, zoon van Karel I.

Natuurlijk was het vinden van de westelijke doorvaart naar de Molukken een belangrijk motief om het Amerikaanse continent te exploreren, maar voor de Spanjaarden gold evenzeer dat zij veel waarde hechtten aan de verbreiding van het christelijk geloof. Op alle ontdekkingsreizen werden de conquistadores vergezeld van geestelijken en bij elke ontmoeting met vreemde volkeren eisten zij van hen onderwerping aan het koninklijk gezag van Karel I en aan de rooms-katholieke kerk in ruil voor een vreedzame behandeling. Daarnaast was er de verlokking van de rijkdommen die het Amerikaanse continent zou herbergen. Voor de Spaanse koning van belang om de enorme kosten te dekken van zijn oorlogen die hij voerde als keizer van het Heilige Roomse Rijk en uiteraard voor de conquistadores zelf. Zij waren zich overigens, ondanks hun zucht naar rijkdom en status, ervan bewust dat zij opereerden in naam van de koning, maar voor hun bemanning en soldaten was het vinden van goud en andere schatten veelal de enige reden om aan de gevaarlijke tochten te beginnen.

Francisco Pizarro
1476-1541

De eerste grote veroveringstocht werd gemaakt door Hernán Cortés. Hij veroverde Mexico in de jaren 1519 tot 1521, een huzarenstukje dat wel wordt vergeleken met de tocht van Alexander de Grote. Na zijn landing op het continent stichtte hij de Villa Rica de Vera Cruz, de eerste regeringszetel in wat de Spanjaarden Nieuw Spanje noemden. Daarna nam hij de Azteekse stad Tenochtitlan in, verwoestte haar en begon aan de bouw van wat later Mexico stad zou worden. Midden-Amerika werd met veel onderlinge strijd tussen de

conquistadores in de periode 1522 tot 1547 veroverd, waarbij met name Francisco de Montejá de grootste moeite had om het schiereiland Yucatán onder controle te krijgen. In 1531 begon de tocht van Francisco Pizarro naar Peru. De hoofdstad der Inca's, Cuzco, werd ingenomen in 1533 en Pizarro maakte enorme goudschatten buit op de Inca's. Ecuador, Venezuela en Colombia volgden in de jaren dertig en in 1541 bereikte Francisco de Orellana, na de Amazone te zijn afgezakt, de Atlantische Oceaan. De verovering van Chili vond plaats in de jaren 1535 en 1540.

Daarbij stuitte de conquistadores op de Mapuches in het gebied Araucanía, die zich met succes tegen de Spanjaarden verzetten door toepassing van uitgekende gevechtstechnieken met gebruik van de lasso. In diezelfde periode werden delen van Argentinië en Bolivia veroverd. Vanaf 1521 drongen de Spanjaarden ook het Noord-Amerikaanse continent binnen en rond 1550 waren zij erin geslaagd Florida, Nieuw Mexico, Texas, Arizona, Colorado en Californië te koloniseren.

De bestuurlijke structuur van de Indiën

Toen Columbus zijn ontdekkingen bekendmaakte, werden de nieuwe gebieden gevoegd onder de kroon van Castilië, waar verreweg de meeste kolonistoren vandaan kwamen, vooral uit Extremadura en Andalusië. Dat hield in dat de staatsinrichting van Castilië model stond voor dat van de Indiën en het waren ook deze Castilianen die de belangrijke bestuursposten bezetten. In de beginfase van de kolonisatie speelde de kroon slechts een bescheiden rol. Weliswaar was voor elke tocht de toestemming nodig van de koning, behield de kroon de jurisdictie over de veroverde gebieden en moest een vijfde deel van de opbrengsten worden afgedragen aan de staat, maar voor het overige was sprake van private militaire operaties. Een groot probleem voor de oorspronkelijke bewoners van de door de conquistadores opgeëiste gebieden was dat er erg veel tijd zat tussen de militaire verovering en de komst van de koninklijke delegaties die de bestuursstructuur organiseerden. In Mexico werd pas dertien jaar na de verovering van Cortés begonnen met de bestuurlijke organisatie en in Peru moesten de inwoners daar elf jaar op wachten. Dat betekende, dat voordat sprake was van invoering van het Castiliaanse juridische systeem in de koloniën, de inheemsen verstoken waren van wettelijke bescherming van hun rechten.

Het door Castilië ontwikkelde systeem van encomiendas, dat aan de kolonisten het

recht toekende om indianen voor zich te laten werken, mits zij hen rechtvaardig behandelden en kerstenen was bij het ontbreken van juridische instituties al ontaard in slavernij, voordat de koninklijke gedelegeerden voet zetten op Amerikaanse bodem. Daarbij kwam nog dat de kroon van Castilië alleen echt geïnteresseerd was in de invordering van belastingen, wat reeds in 1503 had geleid tot de oprichting van de *Casa de Contratación* in Sevilla, dat zich tot een handelsmonopolie van de staat zou ontwikkelen.

Maar het op orde brengen van de bestuurlijke en juridische koloniale instituties nam bijna een halve eeuw in beslag. Gedurende decennia hadden de onderworpen gemeenschappen dus geen enkel middel om zich tegen onrechtvaardig gedrag van de Spanjaarden te weren, wat doorgaans leidde tot niet meer te herstellen schade.

Het bestuurlijke model dat door de Castilianen uiteindelijk gerealiseerd werd bestond uit vijf lagen. De eerste bestond uit de centrale organen, gevestigd in Madrid en Sevilla. Het al genoemde Casa de Contratación te Sevilla inde de belastingen en trad op tegen smokkelarij en piraterij. In Madrid zetelde vanaf 1524 de Raad voor de Indiën die op centraal niveau alle politieke besluiten en benoemingen van koloniale functionarissen voorbereidde. Uiteraard had de koning het laatste woord. Tevens fungeerde deze raad als opperste gerechtshof voor alle zaken die in de Indiën gevoerd werden.

De tweede bestuurslaag bestond uit drie onderdelen: de onderkoninkrijken, de gerechtshoven en de provincies. Er werden twee onderkoninkrijken geformeerd, in 1534 Nieuw Spanje (Centraal-Amerika, Noord-Amerika en de Caraïben) en in 1542 Peru (alle Zuid-Amerikaanse gebieden). De onderkoningen beschikten over ruime bevoegdheden over belastingen, geestelijke aangelegenheden, militaire en administratief-juridische zaken. In Peru was één gerechtshof en Mexico kende er aan het eind van de eerste helft van de eeuw twee, in Mexico en Guadalajara. Tegen de besluiten van deze hoven kon men in beroep gaan bij de Raad voor de Indiën.

Een derde bestuurslaag was die van de kerkelijke instituties, die rechtstreeks functioneerden onder het gezag van de koning via het koninklijk Patronaat van de Indiën, in het leven geroepen in 1508. Hiermee hadden de wereldlijke bestuurders in feite alles te zeggen over geestelijke aangelegenheden in de koloniën, zoals

benoemingen van bisschoppen, waarvoor de Heilige Stoel in ruil de verzekering kreeg dat het katholieke geloof verbreid zou worden. Dat gold ook voor de Inquisitie die vanaf 1517 in de Caraïben zetelde en in 1547 op het vasteland werd geïntroduceerd. De Inquisitie had overigens uitsluitend jurisdictie over de Spanjaarden en creolen, afstammelingen van Europeanen en geboren op Amerikaanse grond. Ongetwijfeld zou uitbreiding van deze jurisdictie over de oorspronkelijke inwoners tot enorme bloedbaden aanleiding hebben gegeven.

De vierde bestuurslaag bestond uit lokale raden naar model van de Castiliaanse gemeenteraden, met dit verschil dat van meet af aan het optreden van lokale oligarchen die overheidsfuncties verkochten, zoals dat in Spanje schering en inslag was, niet werd getolereerd door het centrale gezag. Tenslotte was er een vijfde bestuurslaag, die van de gemeenschappen en republieken van de oorspronkelijke inwoners. Gemeenschappen die zich bevonden op het platteland en in de sloppenwijken (arrabales) van de steden; zij bezaten een zekere mate van autonomie. De zelfbenoemde bestuurders hadden onder andere de taak om de inwoners te beschermen tegen het optreden van de Spaanse kolonisten.

Sociale ontwikkelingen in de koloniën

Vanwege het gebrek aan vrouwen die de reis van Spanje naar Amerika aandurfd, vond er een zeer intensieve rassenvermenging plaats in de gekoloniseerde gebieden, maar tegelijkertijd ontstond er een maatschappelijke hiërarchie gebaseerd op etnische criteria. Zo ontstond onderscheid tussen blanken (Europeanen en creolen), mestiezen, mulatten, indianen en de al vanaf het begin van de kolonisatie ingevoerde neger-slaven. Bovenaan stonden de nieuwkomers uit Castilië en de creolen, terwijl de neger-slaven en indianen zich onderaan de sociale ladder bevonden.

Economisch gezien was de bijdrage die de neger-slaven leverden van enorme importantie. Hun komst werd met instemming begroet door de verdedigers van de positie van de inboorlingen. Indianen werden als te zwak beschouwd om zware handarbeid te verrichten. Al in 1501 werd via een koninklijk besluit het sturen van neger-slaven toegestaan naar het Caraïbisch gebied, dat ernstig ontvolkt begon te raken vanwege het gedrag van de Spanjaarden, maar zeker ook door het verschijnen van ziektes, overgebracht door de kolonistoren en waartegen de inheemse bevolking

geen enkele weerstand had. Uiteindelijk zouden het niet deze autochtone gemeenschappen zijn die profiteerden van de bestuursstructuur, maar de creolen die in aantal sterk toenamen en stegen op de sociale ladder ten koste van de van het Iberisch schiereiland afkomstige Spanjaarden. Zij kregen gaandeweg de bestuurlijke touwtjes in handen en de onderkoningen konden de groeiende macht van de creolen niet weerstaan.

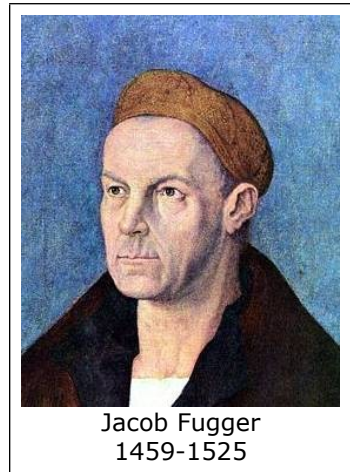
De kerstening van de oorspronkelijke bewoners van de Spaanse koloniën begon onder het regime van de encomiendas, waarbij de conquistadores er niet voor terugdeinsden om hen het christelijke geloof op te dringen met het mes op de keel. En net als het geval was bij de joden in Castilië aan het eind van de vijftiende eeuw, vreesde de clerus dat dergelijke bekeringen weinig duurzaam zouden zijn. Vandaar dat de geestelijken kozen voor een andere methode. In plaats van te trachten de autochtone bevolking het christendom te laten accepteren als onderdeel van de Spaanse leefwijze, pasten zij zich aan, vertaalden de christelijke teksten in de taal van de bekeerlingen en preekten zij ook in deze taal. Deze benadering leek in het begin vruchten af te werpen omdat de autochtone elites wel oren hadden naar bekering, gezien hun afhankelijkheid van de heersende rooms-katholieke Spanjaarden. Maar voor het gewone volk bleef angst voor represailles de reden om het katholieke geloof te aanvaarden, wat neerkwam op een vermenging van het katholieke geloof met hun religieuze gebruiken.

Gevolgen voor het moederland

In Castilië ging het bergopwaarts nadat daar in 1521 de opstanden van de Comunidades waren bedwongen. Het land kwam tot rust en werd op Spaanse bodem vele decennia lang geen oorlog worden gevoerd. De productie nam toe, de bevolking groeide, de wolhandel floreerde en de steden konden zich dank zij het nieuwe belastingsysteem ontwikkelen zonder al te veel bemoeienis van de edelen wier machtspositie door de koning aan banden was gelegd. Deze economische groei leverde misschien voldoende belastinggelden op om de tijdens de regeringsperiode van de katholieke vorsten opgebouwde staatsschuld af te betalen, maar was zeker niet genoeg om de enorme schulden te voldoen die koning Karel I in zijn hoedanigheid als Karel V, keizer van het Heilige Roomse Rijk, aanging om de voortdurende aanvallen

van de Fransen, Ottomanen en de protestantse Duitse vorsten te weerstaan.

Het zilver en goud uit de Indiën, die vanaf 1521 begonnen binnen te stromen, brachten echter uitkomst en werd doorgaans vrijwel geheel doorgesluist naar buitenlandse financiers bij wie Karel voortdurend in het krijt stond. Bekendste voorbeeld is de Zwabische bankiersfamilie van de Fuggers, die tot de allerrijksten van Europa behoorden en eerder een rol hadden gespeeld bij de verkiezing van Karel I tot keizer van het Heilige Roomse Rijk. De instroom van edelmetalen was in de eerste jaren nog bescheiden en bestond vooral uit goud, maar toen in 1545 de zilvermijn van

Potosí in het huidige Bolivia en in 1548 de mijnen van Zacatecas in Mexico werden ontdekt, nam de toevoer van zilver enorme proporties aan. In de jaren twintig werd nog nauwelijks zilver ingevoerd en een kleine 5.000 kilo aan goud, maar in het vierde decennium waren deze importen al gestegen naar respectievelijk ongeveer 175.000 kilo en 25.000 kilo. De instroom van goud zou nog even een stijgende lijn vertonen, maar vanaf 1560 dalen. De hoeveelheid zilver die Sevilla bereikte, steeg in de jaren zestig naar bijna 100.000 kilo en zou in het laatste decennium van de zestiende eeuw 2.700.000 kilo bedragen. Hoewel de Castilianen weinig gecharmeerd waren van de hoge belastingdruk en het doorsluizen van de edelmetalen naar buitenlandse financiers - men sprak wel van het verarmende goud - ging het Castilië goed. Inkomens namen toe en gewone burgers kregen gelegenheid om te stijgen op de sociale ladder. Dat vertaalde zich ook in de verhoging van het intellectuele niveau, de universiteiten van Alcalá de Henares en Salamanca mochten zich verheugen in een periode van bloei. Ondanks dit alles waren het vooral buitenlanders die investeerden in de economie van Castilië en misten de Castilianen de kans om zelf een basis te leggen voor een stevige industriële infrastructuur. Voor hen won de handel het van de nijverheid.

Het debat over de verovering van de Indiën

De ontdekking van Amerika bood niet alleen de conquistadores de gelegenheid hun dromen van rijkdom en een hoge status te verwezenlijken, zij vormde ook een uitdaging aan de kerk om het ware geloof te verspreiden en last but not least gaf het de koning een ideale mogelijkheid zijn imperiale ambities te verwezenlijken.

Dit alles ging echter ten koste van de oorspronkelijke inwoners van het Amerikaanse continent, die door de Spanjaarden meedogenloos werden onderdrukt, in veel gevallen werden afgeslacht en een voor hen vreemde godsdienst kregen opgedrongen. Miljoenen stierven aan de ziektes die de Spanjaarden met zich meebrachten. Dat alles was reden voor een aantal geestelijken om de vraag te stellen welk recht de koning had om zich de Indiën toe te eigenen. Na zijn tweede tocht zond Columbus een aantal indianenslaven naar Spanje, die daar in 1495 in het openbaar werden verkocht. Dat was aanleiding voor de toenmalige vorstin Isabella I om een groep theologen aan het werk te zetten. Deze commissie kwam tot de conclusie dat slavernij als een zonde diende te worden bestempeld.

Een tweede kwestie die stof deed opwaaien was de introductie door Isabella van het systeem van de encomiendas, dat de conquistadores het recht gaf inboorlingen voor zich te laten werken, mits zij goed behandeld werden en gekerstend. De opstanden die dit systeem veroorzaakte leidden dikwijls tot bloedbaden of tot de vlucht van de indianen naar het oerwoud. Kritiek op dit systeem bracht de kroon ertoe om de encomienda te beperken tot enkele jaren en te verbieden dat de Spanjaarden eenmaal in encomienda genomen inwoners aan erfgenamen zouden overdragen, zoals gebruikelijk was. Deze maatregelen, bedoeld om een einde te maken aan het wrede gedrag van de kolonistoren, boekten echter nauwelijks of geen resultaat. Een kentering begon toen in 1510 dominicaanse monniken arriveerden op Hispaniola en de Spaanse praktijken aan de kaak stelden. Beroemd is de uitspraak van frater Antonio de Montesinos aan het adres van de encomenderos die hen toebeet dat een Turk meer kans had zijn ziel te redden dan zij. De reactie van Ferdinand II, die zijn vrouw Isabella was opgevolgd als heerser over Castilië, was in zoverre bemoedigend dat hij net als Isabella theologen aan het werk zette om te voorkomen dat de spanningen teveel zouden oplopen. Dit leverde in 1512 als resultaat de Wetten van Burgos op.

Daarin werd erkend dat de oorspronkelijke bewoners van de Indiën het recht hadden op een humanitaire behandeling, maar het systeem van de encomiendas bleef overeind en er was geenszins beweging gekomen in het standpunt dat indianen van nature lui waren en het gerechtvaardigd was hen een of andere manier van slavernij op te leggen. Veel effect hadden deze wetten niet en ze fungeerden eigenlijk alleen als een baken voor de monniken die zich sterk maakten voor de rechten van de indianen.

De conquistadores ontweken de Wetten van Burgos door alvorens de inwoners in de nieuw betreden gebieden aan te vallen, hen een in het Spaans gesteld tekst voor te lezen waarin onderwerping aan het gezag van koning Karel en bekering tot het ware geloof werd gevraagd. Wanneer de aangesprokenen dit negeerden, wat natuurlijk meestal het geval was, dan was voor de veroveraars aan de formaliteiten voldaan en hadden zij het recht om tot geweld over te gaan en de bewoners van hun bezittingen te beroven en tot

slavernij te dwingen. De situatie voor de autochtone bevolking verbeterde enigszins met de instelling van de Raad voor de Indiën en de instelling van de gerechtshoven. Niettemin bleven de dominicanen, met Bartolomé de las Casas als belangrijkste woordvoerder, de houding van de conquistadores scherp bekritisieren. In de ogen van de geestelijken was het gedrag van de veroveraars een schandvlek op het christelijk blazoën en hun beschrijving van de moordpartijen van de conquistadores veroorzaakte een schok in Castilië. In 1542 leidde dat tot invoering door Karel I van de zogenaamde Nieuwe Wetten, die het systeem van encomienda en slavernij verboden. De reactie in Amerika was furieus en bracht een rebellie teweeg onder de encomenderos waarmee zij het koninklijk gezag bedreigden. Deze opstanden werden weliswaar de kop ingedrukt, maar Karel I, die zijn gestaag groeiende bron van inkomsten gevaar zag lopen, waagde het niet meer om uitvoering van de wet naar de letter af te dwingen en stelde in 1545 het artikel dat de encomiendas verbood toch weer buiten werking.

Op dat moment trad de augustijner monnik Juan Ginés de Sepúlveda naar voren, een intellectueel met gezag die opponeerde tegen de stellingen van Bartolomé de las Casas. De dominicanen probeerden hem de mond te snoeren door

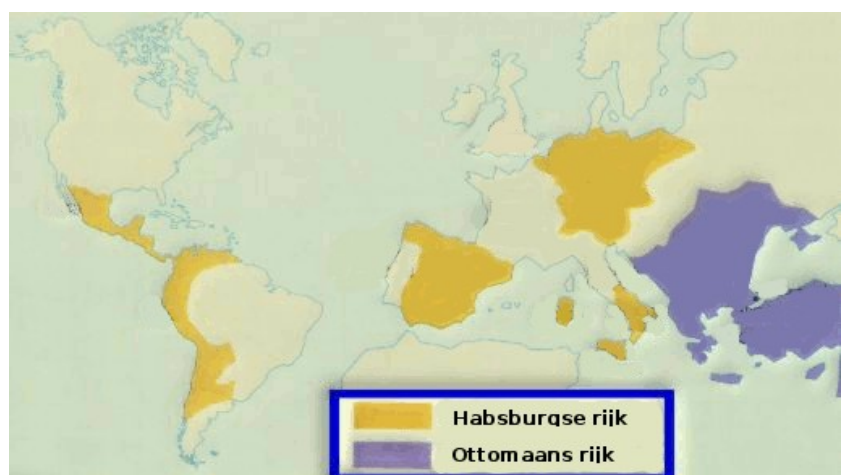

de universiteiten van Salamanca en Alcalá te bewegen diens geschriften niet te publiceren, maar nadat Sepúlveda zijn mening in Rome te kennen had gegeven konden de dominicanen het publieke debat niet meer ontlopen.

Het verloop van dit debat bracht de Raad van de Indiën in 1549 ertoe alle conquistas op te schorten in afwachting van het oordeel van een raad van godgeleerden over de vraag of de eerder door de paus uitgevaardigde bullen voldoende rechtsgrond boden voor de veroveringstochten. De dominicanen waren van mening dat slechts sprake was van rechtvaardiging van evangelisatie, terwijl Sepúlveda het Castiliaanse imperialisme beschouwde als een wederopstanding van het oude Rome dat de wereld beheerste. Hij baseerde zijn opvattingen op het bestaan van een natuurwet die het menselijk handelen zou bepalen in die zin dat sterken het recht hadden zwakken aan zich te onderwerpen. Dat gold dus ook voor superieure beschavingen ten opzichte van primitieve, van edelen ten opzichte van de massa en van de christelijke Europeanen ten opzichte van de heidense inwoners van de Indiën. Tot een uitspraak van de theologen kwam het nooit, zij het dat in Castilië het gedachtegoed van De las Casas op de meeste sympathie kon rekenen. Maar aan de andere kant van de oceaan gingen de wreedheden onverminderd door, nu gesteund door de ideeën van Sepúlveda.

Het keizerlijk imperium

Na zijn verkiezing tot keizer van het Heilige Roomse Rijk regeerde Karel I, koning van Spanje, als Karel V over een gigantisch gebied dat ongeveer de helft van Europa besloeg en een deel van Amerika. Het bestond uit zijn Spaanse bezittingen op het Iberisch schiereiland (Castilië en Aragón), de Italiaanse gebieden die onder de kroon van Aragón vielen (Napels, Sicilië en Sardinië) en gebieden in Amerika, waaronder het pas

veroverde Mexico. Daarnaast waren er de Habsburgse bezittingen (Oostenrijk, Tsjechië, Slovenië en Hongarije) en de Nederlanden die hij erfde van zijn vader Filips de Schone. Tenslotte waren er de Duitse vorstendommen behorend bij het Heilige Roomse Rijk. Karel heeft zich gedurende zijn gehele regeerperiode moeten weren tegen aanvallen van vooral de Fransen en Ottomanen op onderdelen van zijn rijk die buiten het Iberisch grondgebied lagen.

Ook voerde hij strijd binnen het Heilige Roomse Rijk tegen de protestantse vorstendommen. Al deze oorlogen werden grotendeels gefinancierd met gelden afkomstig uit het politiek rustige Castilië dat kon beschikken over een grote instroom van rijkdommen uit de door de conquistadores veroverde Amerikaanse gebieden, met name Mexico en Peru.

Aan het begin van de zestiende eeuw werd het christelijke Europa zowel intern bedreigd door de opkomst van het protestantisme, als extern door de Ottomanen. Er hadden zich al schermutselingen voorgedaan in Noord-Afrika, waar de Ottomaanse admiraal Hayreddin Barbarossa de Spanjaarden uit Algiers had verdreven, maar ernstiger leek de opmars van de moslims in het oosten, waar zij hun zinnen gezet hadden op de verovering van Habsburgse eigendommen. In 1521 werd Belgrado ingenomen en in 1526 kwam een eind aan het glorieuze rijk Hongarije, dat in de slag van Mohács het onderspit delfde tegen de troepen van Süleyman I. Eigenlijk was er alle reden voor zowel Karel V als zijn tegenstrever, koning Frans I van Frankrijk, om de krachten te bundelen, maar in plaats daarvan vochten beide vorsten decennialang een bittere strijd om de hegemonie in Europa. Een strijd die een sterk persoonlijk karakter had omdat Frans I het niet kon verkroppen dat Karel V hem in de verkiezingsstrijd om het keizerschap van het Heilige Roomse Rijk had verslagen. Dat was dan ook de reden dat beide vorsten serieus overwogen hebben naar oud Middeleeuws gebruik hun conflict te beslechten in een rechtstreeks duel.

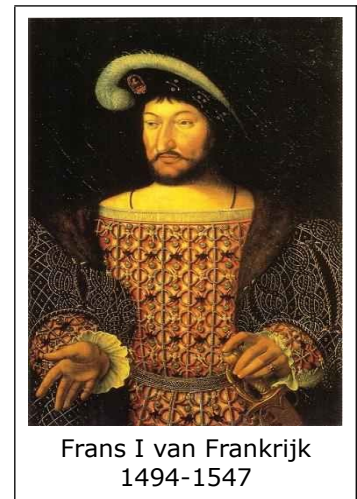

Haakbusschutter

Het eerste conflict brak los toen Frans I van Frankrijk in 1521 aanvallen deed op Vlaanderen en Navarra, waar hij de steun kreeg van de Navarrese koning Hendrik II. Deze aanvallen mislukten, waarna Frans I vanuit Milaan, dat hij in 1515 op de Spanjaarden had veroverd, de keizer trachtte te verdrijven uit het rijk Napels,

een onderdeel van de kroon van Aragón. In de slag bij Pavía in 1525 leed de Franse koning echter een zware nederlaag tegen de keizerlijke troepen die destijds door inzet van de Spaanse tercios, reguliere eenheden en beducht vanwege hun bewegelijkheid en gebruik van de mobiele haakbus, schier onoverwinnelijk waren.

Voor koning Frans I eindigde de veldslag bij Pavía dramatisch. Hij raakte in zijn zware wapenrusting bekneld onder zijn paard dat door het schot uit een Spaanse haakbus was getroffen en het duurde uren voordat hij werd ontdekt. Na een korte gevangenschap in Italië werd de Franse koning overgebracht als krijgsgevangene naar Madrid, waar hij overigens met alle eerboden werd behandeld en veel vrijheid genoot. Voordat hij werd vrijgelaten tekende Frans I een verdrag met Karel V, het verdrag van Madrid, waarin Frans afzag van alle aanspraken op Milaan, Genua, Bourgondië, Napels en Vlaanderen. Tevens zegde Frans toe te zullen huwen met Eleónora, de zuster van Karel en werden twee van zijn kleine kinderen in Spanje in gijzeling genomen als garantie voor het nakomen van het verdrag. Eenmaal vrijgelaten verbrak Frans I de overeenkomst en bereidde een nieuw oorlog voor, dit keer met steun van paus Clemens VII.

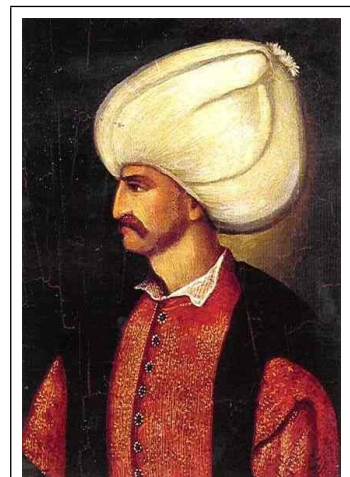
Zij waren verenigd in de zogenaamde liga van Cognac, waarvan ook de republiek Venetië, Engeland en de graafschappen van Milaan en Florence deel uitmaakten. Deze liga beoogde de macht van Karel V in te perken en de Spanjaarden uit Italië te verdrijven. Daarmee verloor de paus zijn positie als pontificale arbiter uit het oog en mengde hij zich als leider van de kerk in een conflict tussen christelijke monarchen. Een keuze waarmee hij de Spaanse kerk voor een dilemma stelde. De Spaanse clerus steunde echter onverkort hun koning. Na slag te hebben geleverd om Milaan trokken de keizerlijke troepen zuidwaarts en bereikten ze begin mei 1527 Rome dat een vernederende plundering wachtte. Veel van de plundersaars waren Duitse soldaten van protestantse huize die de gelegenheid te baat namen zich te wreken op de rooms-katholieke kerk. De strijd om Italië was echter nog niet ten einde. De liga van Cognac herstelde zich en de gevechten begonnen opnieuw. Met hulp van de Genuese vloot onder bevel van admiraal Andrea Doria begonnen de Fransen aan een beleg van Napels, een beleg waaraan eind 1528 een einde kwam. De pest had huisgehouden onder de Franse legereenheden en toen Andrea Doria het kamp koos van de keizer werden de Fransen teruggedrongen en verslagen in de slag van Landriano. Eén van de

legerleiders die hierin een rol speelde was Filiberto van Chalôns, prins van Oranje en onderkoning van Napels tussen 1528 en 1530. Filiberto overleed tijdens het beleg van Florence, dat door zijn opvolger werd ingenomen.

Vanaf dat moment zochten de combattanten de vrede. Dit resulteerde in een ontmoeting op 5 augustus 1529 in Cambrai, waar Louisa van Savoye, de moeder van Frans I optrad namens haar zoon en Margaretha van Oostenrijk het vredesverdrag tekende in naam van haar neef, keizer Karel V. Dit verdrag staat bekend als de Damesvrede en hield in dat Karel afzag van zijn aanspraken op Bourgondië, terwijl Frans I alle aanspraken op Italiaans grondgebied liet varen.

Tegen betaling van een bedrag van twee miljoen escudo's werden de twee gegijzelde zonen van Frans I vrijgelaten. Paus Clemens VII keerde terug op zijn schreden van partijdigheid en kroonde in 1530 in Bologna Karel V tot keizer. Het zou de laatste keer zijn dat een keizer door een paus werd gekroond. De vrede van Cambrai kwam net op tijd, want de Ottomaanse legers van Süleyman I naderden in 1529 Wenen. Karel V stelde daar een groot leger tegenover van voornamelijk Duitse eenheden, dat sterk genoeg leek om een eventuele Turkse aanval af te slaan. In 1532 ondernamen de Turken een tweede poging, maar weer was het de enorme legermacht van de keizer die hen afschrikten. In dat jaar maakten de Spaansen tercios, afkomstig uit Italië, deel uit van de Habsburgse troepen en was ook een aantal Spaanse edelen uit de *Grandeza de España* aanwezig die hun trouw aan de keizer wilden betonen. Met de *Grandeza de España* of de *Grandes de España*, worden de meest vooraanstaande edelen aangeduid. Het bestaan van deze categorie dateert al uit de Visigotische tijd, maar het was onder Karel V dat zij hun geprivilegieerde status verkregen.

In een poging om de aandacht van de Turken af te leiden van Wenen wist de vloot van Andrea Doria greep te krijgen op het oostelijk deel van de Middellandse Zee, maar de keizerlijke posities - onder andere in Messina - bleken niet houdbaar door gebrek aan financiële middelen en moesten worden opgegeven. Ook in het westen, aan de Noord-Afrikaanse kust, bleven de Ottomanen in het offensief. In 1533 wisten zij de Spanjaarden uit Algiers te verdrijven en

Süleyman I
1494-1566

het jaar daarop kregen zij Tunis in handen. Dat was voor de keizer, die met zijn Spaanse troepen na de aftocht van Süleyman koers had gezet in zuidelijke richting, aanleiding om een poging te wagen voor eens en altijd een einde te maken aan de moslim-dreiging vanuit Afrika.

In 1535 bracht hij een indrukwekkende vloot bijeen, waaronder schepen uit Vlaanderen, Napels, Portugal en natuurlijk de Genuese vloot onder bevel van Andrea Doria. Deze legermacht landde bij de ruïnes van Carthago en zette koers richting Tunis dat in handen was van Hayreddin Barbarossa. Na een moeizame verovering van de vestiging La Galeta werd Tunis ingenomen en zag Barbarossa zich genoodzaakt te vluchten. Een poging van Karel om in 1541 Algiers te veroveren liep uit op een enorme mislukking. Het slechte weer maakte een landing onmogelijk en de vloot dreef uiteen. Voordat de keizer Algiers probeerde in te nemen, barstte er voor de derde keer een conflict uit met Frankrijk. Toen de hertog van Milaan overleed, zag Frans I zijn kans schoon en viel Italië binnen. Turijn wist hij te veroveren, maar de stad Milaan bleef in handen van Karels neef Felipe, de opvolger van de hertog. Karel sloeg terug door Frankrijk binnen te dringen vanuit Spanje, maar de veldtocht mislukte. Vrede werd gesloten in 1538 met het verdrag van Nizza (Nice, destijds de hoofdstad van het graafschap Nizza dat deel uitmaakte van het Heilige Roomse Rijk), dat mikte op het bevorderen van langdurige samenwerking tussen beide christelijke grootmachten en hen in staat te stellen gezamenlijk effectief op te treden tegen de Turken en protestantse Duitse vorstendommen.

Een vierde poging van Frans I om Karel V de voet dwars te zetten dateert uit de jaren 1542 tot 1544, toen de Franse koning een alliantie was aangegaan met Süleyman I en de gecombineerde Frans-Turkse vloot de stad Nizza innam. De keizerlijke troepen wisten de stad te ontzetten, maar leden vervolgens een nederlaag in de bloedige slag van Ceresole, gelegen iets ten zuiden van Turijn. Hoewel dit een veelbelovende overwinning was voor de Franse koning, zag hij zich genoodzaakt zijn troepen naar Frankrijk te verplaatsen vanwege een dreigende invasie door legers van de keizer die in Hendrik VIII van Engeland een nieuwe bondgenoot had vonden. Deze invasie begon in mei 1544, maar werd geen succes. Moe van de onderlinge strijd, maar ook omdat Karel V verwickeld was in een conflict met Duitse protestanten werd in 1544 door de strijdende partijen de vrede van Crepy gesloten, waarmee voor Karel de oorlogen met de Franse koning voorlopig voorbij waren.

De strijd tegen de protestanten

Met de bevestiging van zijn 95 stellingen op de poort van de kerk in Wittenberg, begon Maarten Luther zijn pogingen om de rooms-katholieke kerk van binnenuit te hervormen. Naast het uiten van theologische bezwaren, waaronder de ontkenning van het goddelijk gezag van de paus, leverde hij ook kritiek op de verkoop van aflaten en het liederlijke gedrag van de clerus. Daarin was hij niet de eerste, Erasmus had eerder zijn bezwaren geuit met het schrijven van het boekje 'Lof der Zotheid' en in Spanje had kardinaal Cisneros pogingen gedaan een eind te maken aan het wangedrag en de onwetendheid van de geestelijken. De ideeën van Luther sloegen aan bij het volk, maar ook bij Duitse vorsten die hun oog hadden laten vallen op de kerkelijke bezittingen. In juni 1520 vaardigde paus Leo X een bul uit waarin hij Luther verzocht een deel van zijn stellingen in te trekken, maar toen Luther weigerde, werd hij begin 1521 geëxcommuniceerd. Als verdediger van het rooms-katholieke geloof en van de stabiliteit in zijn rijk, trachtte Karel V te voorkomen dat er een scheuring in de kerk zou optreden en bood hij Luther tijdens de Rijksdag van Worms de gelegenheid onder vrijgeleide zijn stellingen te verdedigen.

Niets mocht meer baten. Luther hield voet bij stuk en ook Karel deed Luther in de ban, verbood middels het edict van Worms de verschijning van zijn werken en riep op tot verbranding ervan. Luther genoot echter de bescherming van de keurvorst van Saxon en kon zijn werk voortzetten. Een tegemoetkoming aan de volgelingen van Luther vond plaats tijdens de Rijksdag van Speyer in 1526, waarop bepaald werd dat

Overhandiging van de Augsburgse belijdenis aan Karel V, 1530

binnen de vorstendommen men zelf kon kiezen of het lutheranisme werd toegestaan of niet. Maar het verzet in rooms-katholieke kringen tegen deze versoepeling groeide al snel, wat Karel V er op de Rijksdag te Speyer van 1529 ertoe bracht alles weer terug te draaien en het edict van Worms te bekrachtigen. Het protest dat de lutheranen hierop lieten horen bezorgden hen voor altijd de naam van protestanten.

Er was Karel veel aan gelegen om de eenheid in zijn rijk te bewaren vanwege de Ottomaans dreiging en op de Rijksdag te Augsburg in 1530 werd dan ook een volgende poging gewaagd om een verzoening te bewerkstelligen met de protestanten die intussen al waren overgegaan tot confisquering van kerkelijke bezittingen. De door Melanchton, de naaste medewerker van Luther, opgestelde Augsburgse Belijdenis kon echter geen genade vinden in de ogen van de keizer die opnieuw het edict van Worms bevestigde en teruggave eiste van de geconfisqueerde bezittingen. De strijd escaleerde toen de protestanten zich in 1531 verenigden op het in het Schmalkaldisch verbond, vernoemd naar de plaats in Thüringen waar deze gebeurtenis plaatsvond. Het verbond werd aangevoerd door landgraaf Filips I van Hessen en Johan Frederik van Saksen. Gedurende de jaren dertig sloten steeds meer vorstendommen en rijkssteden zich aan bij dit verbond, wat een reactie opriep van de katholieke vorsten die in 1538 de Heilige liga van Neurenberg oprichtten. In die periode had Karel V zijn handen vol aan de strijd tegen de Ottomanen en de Fransen, maar dat belette hem niet voortdurend te proberen compromissen te sluiten met de protestanten. Deze pogingen liepen echter schipbreuk. Het conflict liep verder op toen in 1542 de protestanten van Karels afwezigheid gebruik maakten om de katholieke vorst van Brunswijk-Lünenburg, Hendrik de Jonge te verdrijven. In 1544 keerde Karel V terug naar Duitsland en begon maatregelen te treffen om de protestanten desnoods met geweld te bestrijden.

Het gewapende conflict startte toen de besluiten van het op aandringen van Karel V in 1545 begonnen concilie van Trente door de protestanten werden afgewezen. Na enkele inleidende schermutselingen tussen protestantse en katholieke vorsten troffen de legers van protestanten en de keizer elkaar in 1547 te Mühlberg aan de oevers van de Elbe. De protestanten vernielden alle bruggen en meenden daarmee beschermd te zijn door de rivier die hen scheidde van de goed getrainde troepen van Karel V. Maar deze wisten bij verrassing de rivier over te steken en vernietigden het protestantse leger voordat het op de vlucht kon slaan. De opstandige vorsten werden door Karel met enige clementie behandeld, maar het Schmalkaldisch verbond liet hij ontbinden.

Ondanks de militaire overmacht van Karel V op zijn protestantse tegenstrevers, kon hij niet voorkomen dat de ideeën van de in 1546 overleden Luther diep doordrongen in het Heilige Roomse Rijk. Deze ideeën bestrijden met geweld was gewoon geen optie meer. Karel, nu op het toppunt van zijn macht, negeerde de paus en riep in 1548 de Rijksdag van Augsburg bijeen om zelf te proberen een oplossing te vinden voor de problemen in zijn rijk. Zijn decreet, het Augsburgse Interim, dat bepaalde concessies deed aan de protestanten viel echter slecht bij de protestantse vorsten en wekte de ergernis op van zowel de paus als van een aantal

katholieke keurvorsten die de groeiende macht van Karel V met argwaan bekeken. De protestantse vorsten reageerden op het Augsburgse Interim met het sluiten van het geheime verdrag van Chambord in 1551 met de Franse koning Hendrik II, die hen steun beloofde in ruil voor Cambrai en de bisschopssteden Verdun, Metz en Toul. Terwijl de Franse koning de hem toegezegde gebieden bezette, trokken de opstandige vorsten onder aanvoering van Maurits van Saksen op naar Innsbrück, de verblijfplaats van Karel V, die ternauwernood aan gevangenneming kon ontsnappen en moest vluchten naar Italië. Een allerlaatste poging van Karel om zijn greep op de situatie te behouden eindigde in 1553 met het mislukken van het beleg van Metz. Uiteindelijk werd de vrede getekend met het verdrag van Augsburg waarin aan de Duitse vorsten de vrijheid gelaten werd om voor hun rijken te kiezen voor het katholicisme of het protestantisme. Dat hield overigens geen individuele godsdienstvrijheid in.

Karels laatste jaren

Gedurende de jaren vijftig poogde Hendrik II van Frankrijk voor de laatste keer om de macht van Karel V te breken. Hij startte met een succesvol offensief in Lotharingen, maar zijn poging om Toscane te veroveren mislukte in 1554. Begin 1556 wist Karel de Franse koning te dwingen het vredespact van Vaucelles te sluiten. In datzelfde jaar besloot Karel V tot abdicatie en liet zijn Spaanse bezittingen na aan zijn zoon Filips II, die ook de Nederlanden erfde. Karels broer Ferdinand erfde het keizerrijk en werd in 1558 formeel tot keizer van het Heilige Roomse Rijk benoemd.

Frankrijk groef nog één keer de strijdbijl op, maar leed opnieuw een nederlaag tegen Filips II in de slag bij Saint Quentin, een gevecht waarin, zoals eerder gebeurde, de Spaanse tercios hun diensten bewezen. Frankrijk zag zich gedwongen tot het sluiten van de vrede van Cateau-Cambrésis (1559), waarmee Frankrijk zijn aanspraken op

Italiaanse gebieden opgaf. De Habsburgers hadden zich definitief gevestigd als de belangrijkste machtsfactor in Europa ten koste van Frankrijk.

Karel, wiens gezondheid sterk achteruit was gegaan, keerde terug naar Spanje, waar hij in februari zijn intrek nam in een paleis naast het klooster van Yuste, nabij de Sierra de Gredos en ver van het politiek gewoel. Hij had ernstig te lijden van jicht en gaf er de voorkeur zijn laatste levensjaren in rust en overdenking door te brengen. Hij overleed op 21 september 1558 aan malaria na een pijnlijke doodstrijd. Zijn stoffelijk overschot werd later door Filips II overgebracht naar het Escorial.

7 mei 2012